

Fejezetek a Hanság környezettörténetéből - A lecsapolási munkálatok

Kézirat lezárásának dátuma: 2023. január

Tartalom

1. Bevezetés.....	1
2. A Hanság térbeli, földrajzi viszonyai	3
3. Lecsapolások történeti áttekintése.....	6
3.1. A 19. század végi lecsapolások	6
3.2. Lecsapolások a Kádár-korszak első éveiben	11
4. Két lecsapolás összehasonlítása	14
4.1. Megrendelők és kivitelezők.....	14
4.2. A környezetátalakítás tervezett mértéke, a kitermelt földmennyiség kérdése.....	17
4.3. A kivitelezés munkaterhelése és szervezete	18
4.4. Várható kiadások	20
4.5. Az ember és természet viszonya.....	22
5. Összefoglalás.....	29
6. Felhasznált források	33

1. Bevezetés

Kutatásomban az Északnyugat-Magyarországon található Hanság kistáj két kiválasztott lecsapolási munkáját hasonlítom össze. Az az 1890-es években és az 1950-es évek végétől az 1970-es évek elejéig tartó környezetátalakító folyamatokról van szó. Esetenként szűkebb, kimondottan a Hanság-csatornán zajlott munkálatokra koncentráltam, azonban összességében igyekeztem a lecsapolások hatásait tágabb, komplexebb módon elemezni. Közel három emberöltő telt el a két vizsgált korszak között, azonban a két lecsapolási-projektnek a történelmi- gazdasági kontextusa alig különbözhetett volna jobban. A két környezetátalakítási korszak különbözősége ellenére a dolgozatom „vörös fonalát” a környezettörténeti szempontok biztosították.

Témaválasztásomnak több oka is volt. Személyes indíttatásom alapja, hogy lakóhelyem a vizsgálódás tárgyát képező területhez közel fekszik. A környék múltjában a Hany, a Hanság a szűkebb pátriám köztudatának szerves része volt, ami mára azonban kezd – tapasztalatom szerint – kikopni. Azonban az ember környezetátalakító munkálatai, a vízrajzi adottságok megváltoztatására irányuló társadalmi tevékenységek jóval hosszabb távú következményekkel járnak, mint az a vizsgált munkálatok idején gondolták, vagy a mai a közgondolkodás azt tudomásul veszi. Attól még, hogy ez nem része a közbeszédnek, a mocsaras lápvidék lecsapolásának hatásai a Hanság környékén élők életterét, életkörülményeit mind a mai napig befolyásolják, mégpedig nem pozitív irányba. Erre pedig fontos felhívni a figyelmet, illetve a tudomány feladata az összefüggések feltárása.

A történettudomány az utóbbi évtizedben kezdett az ember és a környezet történelmi, múltbeli kapcsolatával intenzívebben foglalkozni. Történelem-földrajz szakos hallgatóként a környezettörténet, zöldsztörténet megközelítése testhezálló számomra. A természet és a társadalom viszonyrendszerében végbemenő folyamatok, a változás sok esetben visszahat ránk, az egyének és a társadalomra. Úgy hiszem, a Földünkre gyakorolt antropogén hatások sohasem tették ilyen aktuálissá a környezettörténeti kutatásokat és elemzéseket, mint napjainkban. Dolgozatomban ennek egy szeletét törekszem felvillantani azáltal, hogy bemutatom a múlt emberének elképzeléseit a Hanság tájformálásával kapcsolatban, legyenek ezek gazdasági, ideológiai vagy politikai alapon determináltak.

Dolgozatom témája a történelem és a földrajztudomány határmezsgyéjén fekszik, így is forrásai szerteágazóak és sokszínűek. Megtalálhatóak köztük korabeli sajtótermékek, folyóiratok, illetve a Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár iratai is.

A 19. század végi Hanság-lecsapoláshoz kapcsolódó fontosabb korabeli nyomtatásban megjelölt munkák a következők voltak: Újházy János magyar királyi főmérnök 1873-ban megjelent műve¹, valamint A Rábaszabályozó Társulat Zsebkönyve² 1888-ból. Ezeket igyekeztem összehasonlítani mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Kísérleti Intézet 1954-es dokumentumával, *Az Országos Láphasznosítás Tanulmány Tervével*. Ezek a dokumentumok az általam vizsgált lecsapolási munkák tervezeteit tartalmazzák, amelyek jelentősen eltértek a ténylegesen elvégzett környezetátalakítástól. Mégis alkalmasak arra, hogy összehasonlíthatóvá tegyék a Hanság lecsapolására tett kísérletek főbb jellemzőit.

A mikrotörténeti elemzésemet elsősorban komparatistikai megközelítésre építem. Az 19. század végi és az 1950-es évek végi lecsapolási munkákat hasonlítom össze, hogy nyilvánvalóvá váljanak a hasonlóságok és különbségek a két lecsapolási munka tekintetében. Dolgozatom célja, hogy párhuzamot vonjak a két, időben eltérő, de ugyanazon térben zajló lecsapolási és vízrendezés között. Mivel a korabeli eseményeket a környezettörténet szemüvegén át vizsgálom, választ kerestem arra, hogy az emberi behatás milyen környezetkárosító, esetleg környezetjavító következményekkel járt. Természetesen ezek a nagyszabású tervek, a lecsapolások nem voltak mentesek az adott kor gazdasági-társadalmi jellemzőitől. Így fontos tisztázni, hogy mi határozta meg az aktuális gazdaságpolitikát, milyen tulajdonjogi és munkaerő viszonyok adtak keretet az eseményeknek?

A történettudomány egy új részdiszciplínája a környezettörténet, vagy másnéven zöldtörténelem, a korábbi korok élő környezethez való viszonyát, a természeti környezetről való elképzeléseit, környezetátalakítási igényét és tevékenységét vizsgálja. Nyugat-Európában ez a megközelítés már több évtizedes múltra tekint vissza, azonban Magyarországon még most kezd teret nyerni. A környezettörténet, illetve zöldtörténelem koncepcióját nem könnyű

¹ Újházy János: A Rába s a vele vízművileg összefüggő Rábcza, Répce, Kistrábatorok és Marczal szabályozása és csatornázása, továbbá a Hanyás és a Fertő lecsapolása. Budapest, 1873.

² A Rábaszabályozó Társulat zsebkönyve. A társulati igazgatóság hivatalos adatai alapján. Szerk. nélkül. Győr, 1888.

pontosan megragadni, hiszen nem rendelkezik általánosan elfogadott módszertani ismérvekkel annak ellenére sem, hogy több évtizedes múlta tekint vissza.³

További nehézséget okoz, hogy a környezettörténet művelői nem csak történészek közül kerülnek ki. Interdiszciplinaritása révén több más tudomány képviselői is foglalkoznak vele. John Robert McNeill például három kutatási irányvonalat határozott meg, a materiális környezettörténetet, a politikai környezettörténetet, valamint a kulturális környezettörténetet.⁴

A lehetséges átfedések ellenére megállapítható, hogy a fenti három irány eltérő eszközökkel és forrásokkal dolgozik. A kutatás során eddig nem, vagy alig használt források és megoldások kerülnek előtérbe, legyen szó akár a pollenanalízisről, vagy geoinformatikai megoldásokról. Ebből is kitűnik, hogy a „hagyományos” eljárások helyett sokkal specifikusabb megoldásokat és új nézőpontokat kíván még a tudományok határterületein való mozgás.⁵ A Hansággal kapcsolatos kutatásom szempontjából fontos kiemelni a hibrid jelenségek kutatásának keretrendszerét is. Ezek szerint egy-egy vizsgált folyamatban a természeti és társadalmi ismérvek egyaránt megjelennek, a kettő pedig nem szétválasztható. Nem tekinthetünk izolált egységként az adott jelenség egyetlen szereplőjére sem; azok kölcsönhatásban vannak egymással.⁶

A jelen vizsgálat egy mikrotörténeti kutatás, amely a Hanság meghatározó csatornájának, a Hanság-csatornának építéstörténetét tárja fel, és igyekszik a magyar csatornaépítés és vízgazdálkodás módszereinek feltérképezéséhez hozzájárulni.

2. A Hanság térbeli, földrajzi viszonyai

A Hanság az Északnyugat-Magyarországon elterülő Kisalföld egyik kistája, melynek területén hazánk és Ausztria osztozik. Takács Gábor saját, domborzatmodellek segítségével készített lehatárolása alapján a főként a mai Győr-Moson-Sopron vármegyében megtalálható tájegység nagysága 448 km².⁷ Pontos kiterjedését nem lehet a klimatikus viszonyok állandó változása miatt meghatározni, területe az idők folyamán folyamatosan változott. Ugyanakkor Szekendi

³ Balogh és mtsai 2021, 9.

⁴ Balogh és mtsai 2021, 10.

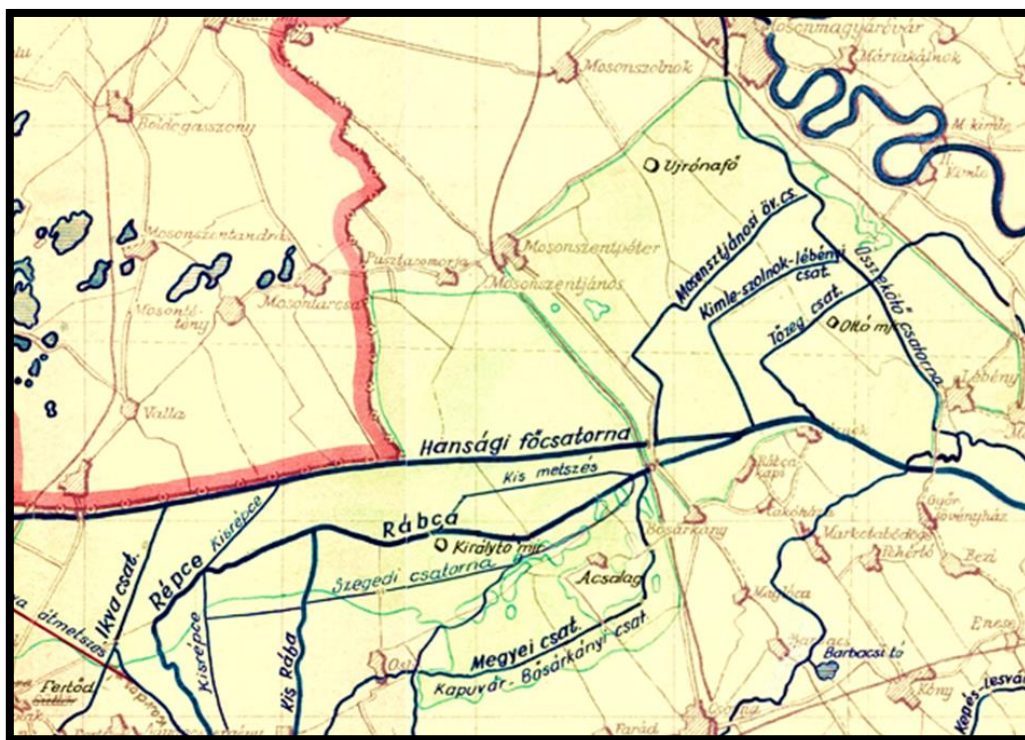
⁵ Balogh és mtsai 2021, 10-11.

⁶ Balogh és mtsai 2021, 13.

⁷ Takács 2011, 15.

Ferenc rámutatott arra, hogy a 19. század elején végzett mérések eltérései a pontatlanságukkal és a számítást végzők által tetszőlegesen megállapított határokkal is magyarázhatóak.⁸ Thirring Gusztáv 1886-ban, azaz még az általam vizsgált első lecsapolási munkálatok megkezdése előtt, 400 km²-nyi területéről írt.⁹ Zádor Alfréd a Hanság eredeti kiterjedését 565 km²-ben adta meg.¹⁰

Kövér Fidél 1930-as munkája alapján meghatározhatóak az antropogén elemek (falvak, útvonalak; ld. 1. kép), melyek a Hanság határait mutatják. Északi határát a kavicsperemen épült

1. kép: A Hanság átnézetes helyszínrajza (részlet)
Forrás: Vízügyi és Környezetvédelmi Levéltár

Pamhagen/Pomogy és a Mosonmagyaróvár között húzódó országút adja. Ez a határ délkeleti irányban megtörik, hogy Mosonszentjánostól (Jánossomorja) északkeletre tartson, Kisudvar (Mosonmagyaróvár külterülete) felé. Innen délkelet felé, Lébényig, majd Györsövényházig tart a Hanság pereme, ahonnan természetes határa, a Rábca Bősárkánytól északra szegélyezi. Délen tovább Acsalag, Osi, Agyagosszergény és Fertőd települések összekötésével kapjuk meg a

⁸ Szekendi 1938, 6.

⁹ Thirring 1886, 472.

¹⁰ Zádor 1982, 50.

kistáj mezsgyéjét.¹¹ A „bősárkányi torok”, az ott keletkezett elkeskenyedés, miatt a Hanság egy nagyobb területű nyugati, illetve egy kisebb kiterjedésű keleti medencére osztható.¹²

Kialakulásában nagy szerepet játszottak a harmadidőszaki tektonikus mozgások. Ekkor a Dunántúl nagyrész állóvíz borította, a Pannon-tenger hullámzott rajta.¹³ A törés a Pozsony–Sopron–Kőszeg–Graz vonalon húzódott, ettől nyugatra kiemelkedés, dombsági jellegű térszín, míg keletre süllyedés, a Kisalföld mélyedése mutatkozott.¹⁴

A Kisalföldön álló tengermaradvány megszűnésében, amely a negyedidőszak elejére az Ős-Duna és mellékfolyói fluviális akkumulációjának köszönhetően bekövetkezett, a feltöltődés volt a főszerep. A törmelékkúpok nagyságát, horizontális terjedelmét mutatja, hogy az egykori Rába és más folyók medre is keleti irányba vándorolt, hiszen a hordalékkúpokkal természetes gátat alakítottak ki maguknak.¹⁵

A kvaterner, a földtörténeti negyedidőszak is hozott még változásokat. A kéregmozgások által megbillentett hordalékkúpok mélyedéseiben alakultak ki a Fertő és a Hanság medencéi. A negyedidőszakban, a jégkorszaki szél is meghatározó volt; a hordalékkúpok homokját barázdákba, futóhomok-buckákba rendezve készített peremet a Hanság déli határán. Ezen folyamat alakította ki a kettős medence jelleget. Mintegy 10 ezer évvel ezelőtt, a ürm végén, az enyhülő éghajlattal indult meg a láposodás, a növekvő csapadékmennyiséggel párhuzamosan.¹⁶

Szekendi megjegyezte, hogy a Hanság igencsak ki volt téve a csapadékmennyiség tényezőjének. Egyfajta indikátorként működve jelezte a vízfelület kiterjedésével, hogy szárazabb, vagy éppen csapadékosabb volt az időjárás. Mindez a hátrányos lefolyási viszonyok miatt volt lehetséges, hiszen a szabályozások előtti áradásokkor egyedül a kanyargós, így ebből a szempontból kevésbé „hatékony” Rábca vezette le a Fertő és a Hanság fölös vízmennyiségét. A magasabb térszínekről, az Alpokaljáról utánpótlás a Kis-Rába, a Répce és az Ikva vízfolyásain át érkezett.¹⁷

¹¹ Kövér 1930, 4.

¹² Takács 2011, 14.

¹³ Kövér 1930, 5.

¹⁴ Károlyi 1957, 34.

¹⁵ Németh 2019, 6.

¹⁶ Kövér 1930, 5-6.

¹⁷ Szekendi 1938, 7-8.

Az éghajlatot illetően az óceáni és kontinentális hatások közül előbbi jelenik meg markánsan, ugyanakkor a hideg telet és kimondottan meleg nyarat okozó kontinentális befolyás is jelen van. Természetesen számolni kell az Alpok közelségével is, valamint a ténnyel, hogy a Hanság meglehetősen alacsonyan, a tengerszint felett átlagosan 115 m-rel helyezkedik el.¹⁸

A láposodás egyúttal azt jelentette, hogy a szénülés folyamatának első lépcsőfokaként ismert tőzeg kialakulhatott. Ehhez azonban más tényezőknek is jelen kellett lenniük: „A fokozatosan zárttá váló lefolyástalan medencében, a közel sík felszínen kialakult sekély mélységű vízben megindult és évezredekken át tartóssá vált a dús mocsári vegetáció, amely csak fokozta a tartós állóvíztükör kialakulását. Megjelentek és felhalmozódtak a vízínövények, főképpen a síklápokra (rétlápokra) jellemző sás, nád, káka és az ezeket kísérő fűfélések. A növényzet fokozatos pusztulásával és az elhalt növénymaradványok fokozatos felhalmozódásával tőzegtelepek keletkeztek. A viszonylag nyugodt tőzegesedés folyamatát egyrészt az állandó vízzel borítottság, ill. telítettség, másrészt az iszapmentes vízviszonyok biztosították.”¹⁹

A talaj kapcsán megjegyezhetjük, hogy a főleg kavicsból, homokból álló alapon általában iszapot találunk egy-másfél méter vastagságban. Ezt követi a tőzegiszap majd a tőzeg, végül a felszínen is látható lápföld. Ez egy általános kép, de helyenként eltérő lehet az arány és összetétel.²⁰ Kövér Fidél szerint a tőzeg másfél-két méteres vastagságban is előfordul a medencék mélyebb pontjain.²¹

3. Lecsapolások történeti áttekintése

3.1. A 19. század végi lecsapolások

Ez az alfejezet a 19. század végén a Hanságban zajló lecsapolási munkálatok előzményeibe ad betekintést. Ehhez a komplex, a Rába nagyobb vízrendszerét érintő kérdésekről, eseményekről is szólni kell, mielőtt a konkrét (az általam vizsgált Hanság-csatorna építésével 1892 és 1895 között zajló) lecsapolásra térnék. Az első ilyen jellegű környezetátalakító kísérlet nem a dualizmus korában történt. A szakirodalom 1658-ra teszi a Rábca medrének első mélyítését, amely a Hanság vizét volt hivatva levezetni.²² Átfogóbb szabályozási tervezetek a 18. század

¹⁸ Kövér 1930, 23.

¹⁹ Dömsödi 1974, 448–449.

²⁰ Kövér 1930, 32.

²¹ Kövér 1930, 7.

²² Károlyi 1973, 190.

végén készültek, mint például Hegedüs Antal mérnöké, aminek a kivitelezése zátonyra futott a vármegyék ellenállásán.²³ A reformkori elképzelések, mint Beszédes József és Kecskés Károly vázlatai, más tervekhez hasonlóan szintén csak papíron maradtak. A kisebb árkok, helyi munkálatok nem jelenthettek megoldást egy nagyobb áradás esetén.

A megnyugtató rendezésre a szabadságharc utáni két évtized feszült légkörében sem kerülhetett sor. A kiegyezést követően, 1868. november 16-án Győrben az érintett területtulajdonosok, gazdálkodók ismét elhatározták, hogy tervet készíttetnek a Rábca szabályozása érdekében.²⁴ A mind sürgetőbbé váló Rába-rendezés miatt Ürményi Józsefet akkreditált kormánybiztosnak nevezték ki. Ez volt a kiindulópontja annak a folyamatnak is, amelynek végére, három évtizeddel később az addig ismert vadregényes Hanság lápos területe szinte teljesen átalakult (ld. 2. kép).

2. kép: A Hanság-csatorna egy szakasza
Forrás: Ihrig Dénes (szerk.): A magyar vízszabályozás története (1973)

1870 áprilisa jelentette a következő mérföldkövet, amikor a Rába és mellékfolyóinak árterében birtokkal rendelkezők felismerték, az összefüggő vízrendszer miatt általános és komplexebb szabályozásra van szükség. Ekkor fordultak a Magyar Királyi Közmunka- és Közlekedési Minisztériumhoz, ahol végül Újházy János királyi főmérnök kapta a feladatot a tervek kidolgozására. Az ártér, amelynek védelmét figyelembe kellett venni, mintegy 198 ezer ha

²³ Szekendi 1938, 20.

²⁴ Szekendi 1938, 36.

volt.²⁵ Az 1873. november 15-i győri gyűlésen alakult meg hivatalosan az öt vármegyében érdekelt Rábaszabályozó Társulat, melynek alapszabályait, működési rendjét rövidesen a minisztérium is elfogadta. A társulati mérnök Újházy lett, 1875-ben pedig „vezérmérnöknek” a tapasztalt Meiszner Ernőt választotta a közgyűlés.²⁶

A kezdeti lelkesedés a növekvő anyagi tételek miatt azonban hamar megtört. Újházy tervezetében a szabályozások összköltségét 2 016 691 forintban állapította meg.²⁷ A Rábaszabályozó Társulat főként önerőből, a tagságtól holdanként beszedett összegekből próbálta finanszírozni a munkálatokat, amelyek a Meiszner-féle részletesebb tervekben az eredetihez képest már jócskán megnövekedett terhet jelentettek. Így a kivetett járulékok növekedése többször is elkerülhetetlenné vált.²⁸ A társulati tagok egyéni (főként anyagi természetű) érdekei miatt is módosított tervek kiélezett viták tárgyát képezték: *„A társulati választmány által letárgyalt és elfogadott tervek sorsa fölött az 1879. évi február 20-án tartott közgyűlés volt hivatva dönten. A tervek elfogadásának kérdése 21-én került napirendre, az e tárgyban keletkezett vita azonban oly izgalmassá fejlett, hogy Radó Kálmán elnök leköszönt s a 22-én folytatott gyűlés rendjének biztosítására karhatalmat kellett igénybe venni.”*²⁹ akkor kinevezett Szapáry István kormánybiztos a tökehiány ismeretében csupán a legsürgetőbb munkákat kívánta elvégezni. A kormánybiztos pénzsűkét csökkentő, államkölcsönről szóló ötlete, amely összeg közel 4 millió 500 ezer forintot tett volna ki, elbukott a közgyűlés szavazásán, így Szapáry benyújtotta lemondását.³⁰

Utóda, Radó Kálmán, Vas vármegye főispánja, a *Rábakirály* (a *Pesti Napló* nevezte el így) már sikeresebbnek bizonyult. Igyekezett a vármegyei szinten is összekülönbözött érdekcsoportokat kibékíteni, ugyanakkor a Hanság rovására ismét módosítottak a terveken. Ekkor került le a napirendről a Fertő lecsapolása is.³¹ 1882-ben az újabb, 6 millió 600 ezer forintos állami hitel felvételét a társulati közgyűlés azonban ismét leszavazta, részben a Rábaszabályozó Társulat autonómiájának csorbítására hivatkozva.³² A tarthatatlan állapot megoldásához a természet is hozzájárult. 1883 első napjaiban hatalmas területet öntött el a jeges ár: *„Hogy némi fogalmat*

²⁵ Károlyi 1973, 188.

²⁶ Simonkay 2013, 5-6.

²⁷ Újházy 1873, 172.

²⁸ Simonkay 2013, 8-9.

²⁹ Zsebkönyv 1888, 23.

³⁰ Károlyi 1973, 189.

³¹ Károlyi 1973, 189.

³² Zsebkönyv 1888, 30-31.

*nyújtunk az árvíz által okozott pusztulás és károk nagyságáról, elég legyen teljes hitelt érdemlő adatok alapján megjegyezniünk, miszerint a Rába és Rábcza érdekeltségnek (a Fertőn és Hanságon kívül) körülbelül 200,000 katrastralis holdja és a szigetközinek 25,000 kat. holdja van víz alatt. – A Rába és Rábcza-érdekeltség védelméről, miután szabályozás még mindeddig csak papiroson történt, szó alig lehet...”*³³ Ez a szomorú esemény is rávilágított arra, hogy a széthúzással, a megegyezés elodázásával a károk csak növekednek.

A törvényhozás végül az 1885. évi XV. törvénycikk a Rába és mellékfolyóinak szabályozásáról, valamint Győr város és Győrsziget község árvédelmi biztosításáról³⁴ állami ellenőrzés alá vonta a rendezési munkálatokat. Végrehajtásáról pedig Radó Kálmán kormánybiztos volt hivatott gondoskodni. A Rába és mellékfolyói tekintetében az előzőhöz képest változatlan összegű kölcsön mellett engedményeket tettek az ártéri földtulajdonosok részére. A kormányzat kedvező kamatozású, 50 évre szóló törlesztési idővel járukt hozzá a Meiszner Ernő királyi főmérnök által módosított tervek birtokosok által történő elfogadásához.³⁵ 1886-ban az ún. Rába törvényben foglaltak szerint versenytárgyalást írtak ki, a nyertes vállalkozók (akikről az összehasonlításban még szó lesz) még abban az évben megkezdtek a munkálatokat a Rábán és mellékfolyóin.³⁶ Ezzel pont került az évtizedes viszálykodás végére, és (látszólag) megnyílt az út a Hanság-csatorna kiépítése előtt.

Az 1885. évi XV. törvénycikk számolt ugyan a Hanságban létesítendő csatornával, ugyanakkor tévedésből a költségvetésbe nem került bele ennek költségei. Ezért a Rábaszabályozó Társulat egyik 1892-es közgyűlésén a még nem teljesített munkálatok (nem kizárólag a Hanság területén) finanszírozására 2 000 000 forint hitel felvételét célozták meg. A közgyűlés a korábbi évekhez hasonlóan ismét elzárkózott az ötlettől, így ismételt kormányzati beavatkozásra volt szükség.³⁷

Ennek eredménye lett az 1893. évi XVII. törvénycikk, melynek indoklásából kiderül, hogy „A Hanság-csatornának 6 méter fenékszélességgel való kiásatására vállalati, egységárak szerint

³³ Nemzet 1883. 01. 08. esti kiadás 1.

³⁴ 1885. évi XV. törvénycikk a Rába és mellékfolyóinak szabályozásáról, valamint Győr város és Győrsziget község árvédelmi biztosításáról Id. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88500015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (2022. 11. 21.)

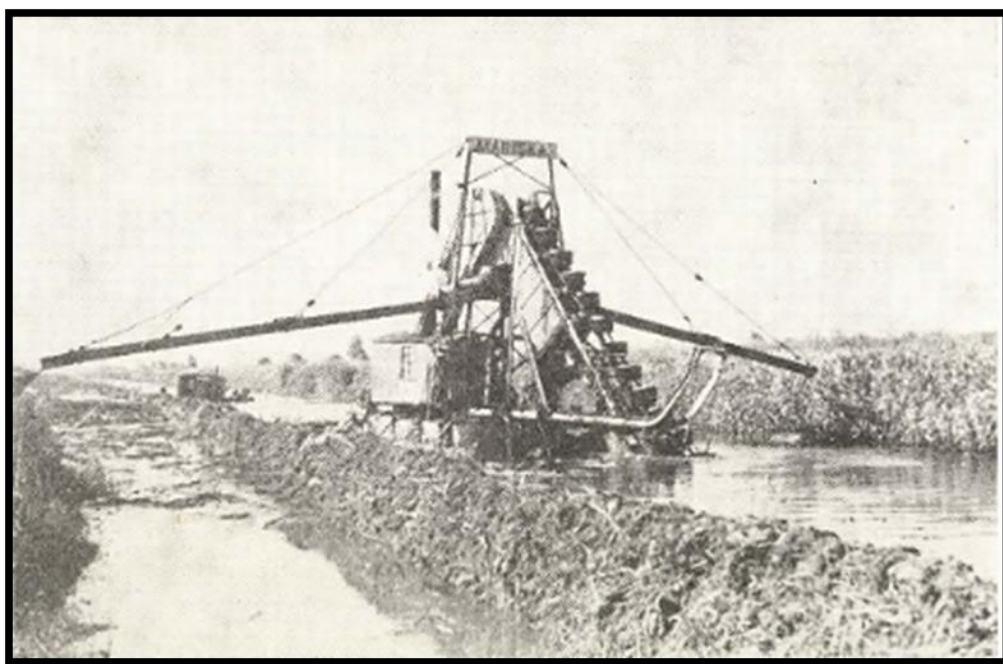
³⁵ Zsebkönyv 1888, 37.

³⁶ Károlyi 1973, 189.

³⁷ Károlyi 1973, 192.

számítva a kisajátítási költséggel együtt” 494 530 forintot szántak.³⁸ A Pomogy és Bősárkány között 1893. június 14-én³⁹ megkezdett munka valójában már a törvény elfogadása előtt zajlott⁴⁰, ám a tőzeges, lápos területen csak nehezen haladt: „Köröskörül a merre a szem ellát, csupa nádbozót. A kubikosoknak derékig érő vízben kell dolgozniok, s a kitűző mérnökök is jó mélyen gázoltak a végtelen láposban.”⁴¹

A törvényben elfogadott hat méter fenékszélességgel építendő csatorna tervét már 1893-ban módosították, ismét felmerült ugyanis a Fertő-tó lecsapolása. Erről így ír a *Pesti Hírlap*: „Ezt a csatornát a legutóbbi parlamenti tárgyaások [sic!] folyamán a Bethlen gróf [Bethlen András földművelésügyi miniszter – Sz. B.] előterjesztései alapján 15 méternyi fenékszélességgel építik, hogy azon — mocsarak, tőzegtelepek, sülyesztők, nádasok és ingoványokon, vagyis a Hanságon keresztül — a Fertő síkvize és mindenfelé folydogáló, szerteágazó erek is levezethetők legyenek.”⁴² Az újabb célok elérése érdekében 1894 elején több földmunkagép bevetésére is sor került (ld. 3. kép): „... a télvíz daczára is gyorsan halad előre az óriási mű,

3. kép: A „Mariska” kotró a Hanság-csatornán
Forrás: Ihrig Dénes (szerk.): A magyar vízszabályozás története (1973)

³⁸ 1893. évi XVII. törvénycikk indokolása a Rábán és mellékfolyóin az 1885. évi XV. törvénycikkkel elrendelt szabályozás hátralévő részének befejezéséről ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89300017.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D44> (2023. 01. 02.)

³⁹ Fejér 2001, 152.

⁴⁰ Károlyi 1973, 192.

⁴¹ Pesti Napló 1893. 06. 29. 6.

⁴² Pesti Hírlap 1893. 06. 29. 8.

*amelynek végzésében két óriási lübecki excavateur és három földbánya-gép (bagger) is segédkezik.”*⁴³

A munkálatokat határidőre két éven belül kellett volna befejezni, ám a megnövekedett munkamennyiség és rossz körülmények miatt az átadásra csak 1895. augusztus 1-jén került sor. Erről rövid hírben emlékezett meg a *Pesti Napló*: „Sopron-, Moson- és Győr vármegyék közgazdasági életében rendkívül fontos esemény megy végbe a közeli napokban. Ekkor nyitják meg ugyanis a Hanság-csatornát, amely a Hanság-mocsarat lecsapolja és a Fertő-tó vízviszonyait is szabályozza. A 27 kilométer hosszú csatorna elkészítése a Dunántúl legértékesebb földterületeinek igen tekintélyes részét szabadítja meg állandó árvízveszedelemtől és a gyakori elárasztástól. A csatorna egyszersmind hajózható is lesz, mert mederszélessége a vízszínen 30 méter.”⁴⁴

3.2. Lecsapolások a Kádár-korszak első éveiben

Az alábbi alfejezet az 1950-es évek, pontosabban az építőtáborok keretében 1958–1959-ben zajló lecsapolási munkálatainak történetét mutatja be. A 19. század végi lecsapolási munkák, és annak 20. század elején történt bővítése után évtizedekig nem volt szükség nagyobb mérvű beavatkozásra a Hanság területén. Azonban az állagmegóvás, ami többnyire a mederkotrást jelentette, azonban a két világháború között gyakran elmaradt. Újra csak 1949-ben kezdődött átfogó medertisztítás a Hanság-csatornán.⁴⁵

A Rákosi-korszak éveiben elsősorban növényneveléssel foglalkozó mosonmagyaróvári székhelyű Mezőgazdasági Kísérleti Intézet (a sajtóban gyakran Mosonmagyaróvári Kutatóintézetként szerepel) foglalkozott a Hanság hasznosítási kérdésével, ennek részleteiről a *Győr-Sopronmegyei Hírlap* is beszámolt. „A Hanság is fontos feladatokat ró az intézetre, de a „vadabb” hansági részek termővé tétele üzemileg és gyakorlatban is csak a vízrendezés után lehetséges. Az előkészítő munkát azonban az intézet magára vállalta. A Hanság hasznosításának térképét már el is készítették az intézetben. A Hanság csatornázása után az intézet munkája alapján indul meg a virágzó élet a terméketlen hansági részekre.”⁴⁶ A korabeli felfogás alapján az elsődleges feladat a terület vízrendezése volt. A hasznosíthatóság szempontjából a tőzeg kitermelésének szántak nagy szerepet. A mosonmagyaróvári intézet

⁴³ Berényi 1895. 167.

⁴⁴ Pesti Napló 1895. 08. 01. 10.

⁴⁵ Zádor 1982, 57.

⁴⁶ Győr-Sopronmegyei Hírlap 1953. 11. 22. 2.

1954-ben elkészült tanulmánytervében a tőzeg tüzelésre, hőszigetelésre, mezőgazdasági alapanyagként való felhasználására látott lehetőséget.⁴⁷

A *Kisalföld* című napilap 1957-ben egy, a későbbiekben is idézett cikksorozatot szentelt a Hanság-kérdésnek. Az első cikkben olvashatunk a ki nem aknázható tőzeges talaj mezőgazdasági műveléséről (ld. 4. kép): „*A vízrendezés után következik a gyepfeltörés. Ezt célszerűbb rigolozás-szerű mélyszántással végezni, hogy a talaj felső szintjében lévő homokos, tőzeges rétegeket összekeverjük. (...) A friss törésbe kendert, zabot, vagy murokrépat célszerű vetni. A továbbiakban meghonosíthatunk újabb növényeket is, elsősorban gyökér- és gumósnövényeket, mert kezdetben ezek teremnek legbiztosabban. A terület kultúrfokának emelkedésével azután úgyszólván az összes szántóföldi növény megtermeszthető.*”⁴⁸

Az utolsó cikkben Drahos Lászlónak, az intézet vezetőjének szavait idézték: „... a legelső mégis, amivel számolnunk kell — az ember, az ember, és harmadszor is az ember. Munkaerő-importra van szükség a Hanság meghódításához! A fiatalok erejére, szorgalmára gondolok. Elsősorban a KISZ-be tömörült ifjúságra. Hírlik, hogy az ifjúság óriási szerepet akar vállalni a 40 000 hold »szűzföld«, a Hanság természetátalakító munkájában. Nehogy csak fellángolás legyen a lelkesedés...”⁴⁹ Felmerülhet a kérdés, hogy mi is volt az a lelkesedés, amelyet Drahos említett. Ennek megválaszolása közelebb visz a konkrét munkálatokhoz.

Majdnem napra pontosan egy évvel az 1956-os forradalom kitörését követően kezdte meg első országos értekezletét a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (továbbiakban KISZ). Az 1957. március 21-én megalakult szervezet tulajdonképpen a Magyar Szocialista Munkáspárt ifjúsági tagozata volt. A Központi Bizottság (és elnöke, Kádár János is) tudatában volt annak, hogy milyen meghatározó szerepet játszott az ifjúság 1956-ban,⁵⁰ illetve milyen magas volt a forradalom után emigráltak között a fiatalok száma. Ennek a ténynek az ismerete tükröződött az Országházban zajló 1957. október 25-i KISZ-értekezlet utolsó felszólalására adott reakcióból is. „*A Hanságról szólt, lecsapolatlan területekről, amelynek egy részét művelhetővé tehetné a fiatalok összefogása, tetteje. A közösségi nevelés felbecsülhetetlen lehetőségeit sejtették azok az egzotikus környezetben felállítandó sáttáborok, amelyekről a felszólaló oly színesen, lelkesen beszélt. Az értekezlet első napján ő kapott szót utolsónak. A sajtó, a rádió*

⁴⁷ KVL Mutatószám: 203/1 1954 Javaslat a Hanság hasznosításához 4.

⁴⁸ *Kisalföld* 1957. 09. 18. 5.

⁴⁹ *Kisalföld* 1957. 09. 24. 5.

⁵⁰ *História* 1995. 9-10. sz. 27.

képviselői már csomagoltak. Egyszer csak az elnökség emelvényéről leszólt Marosán György: »Ezt a felszólalást vegyék hangszalagra, elvtársak!« – jelent meg egy visszaemlékezés a Kisalföld hasábjain Tóth József, egykori Győr-Sopron megyei KISZ-funkcionárius beszédéről.⁵¹ Ő maga egy magasabb tisztséget betöltő párttagra is emlékszik az értekezletről: „A nagy tervről beszéltem és segítséget kértem. Kádár János is ott volt, szólt a sajtó, a rádió munkatársainak: »Ezt a felszólalást idézzék hosszabban.«”⁵²

A sátortáborok, azaz az építőtáborok ötlete tehát elnyerte a pártvezetés tetszését. Eldőlt, hogy a Hanság rendezéséhez igénybe veszik a fiatalok munkaerejét. Ezek alapján 1958-ban jöttek létre az első „ifjúsági önkéntes építő táborok” Horvátkimlén (ma Kimle része) és Hanságtanyán (később Hanságliget, ma Jánossomorja része), ahol a munka június 15-vel vette kezdetét. A célok között szerepelt, hogy a győri Vízügyi Igazgatóság tervei alapján és irányításával a több, mint 3500 fiatal belvízrendezési munkákat végezzen.⁵³ Az utolsó turnus augusztus 22-én fejezte be a munkát, eredményeikről a Kisalföld is beszámolt: „A táborok utolsó lakói ünnepélyesen búcsúztak a pusztától és beszámoltak az önkéntes ifjak egész nyári munkájáról. Több mint kilencvenezer köbméter földet mozgattak meg a fiatalok, amelynek nyomán 28 555 méter új csatornába vezethetik le a lápi föld vizét. Ezzel 2750 kat. hold földet tettek termővé.”⁵⁴ A sikereken felbuzdulva a kezdeményezés híre az országos sajtót is megmozgatta. Az állampárti narratívának megfelelően kiemelték a népgazdasági hasznot és a táborok nevelő munkáját is dicsérték.

Így nem csoda, hogy egy, az Országos Vízügyi Főigazgatóság vezetőjének címzett megyei dokumentumban már ez szerepelt: „Az Igazgatóság területén 1959. évben három KISZ tábor fog működni.”⁵⁵ Az ismételten több ezer fiatal foglalkoztató munkálatokkal az alkotmány tizedik évfordulójára készültek el. 1959. augusztus 19-én adták át a Hanság-csatornát, mely több, mint 400 km²-nyi terület lecsapolását biztosította.⁵⁶ Az eseményen beszédet mondott Komócsin Zoltán, a KISZ Központi Bizottságának első titkára is. „Szerda délben megnyitották a Hansági csatornát. Ebben az évben 24 kilométer hosszú csatornát építettek a fiatalok, s így már több mint 40 kilométer hosszan szelik át a Hanságot a levezető csatornáit. Hatezer holdról

⁵¹ Kisalföld 1975. 03. 12. 3.

⁵² Lobogó 1975. 07. 17. 14.

⁵³ KVL Mutatószám: 00115/1958./TÜK.

⁵⁴ Kisalföld 1958. 08. 23. 1.

⁵⁵ KVL Mutatószám: 14044/1959.

⁵⁶ Fejér 2001, 232.

vezetik le a vizet. Az ünnepségre a Hanságba érkezett Komócsin Zoltán, a KISZ Központi Bizottságának első titkára, aki beszédében a többi között arra utalt, hogy alkotmányunk tizedik évfordulójára a KISZ-fiatalok bebizonyították, hogy élni tudnak az alkotmány biztosította lehetőségekkel. Csak ebben az évben több mint tízezer fiatal kereste fel önként az ország ifjúsági építőtáborait, és vett részt az országépítés munkájában.”⁵⁷

Az 1950-es évek végén az építőtáborok rendszere túlnőtt a Hanság lápvidékén, már országos mozgalommá vált. A Hanság területén még bő egy évtizedig tevékenykedtek fiatalok építőtáborok keretében a csatornázási és vízrendezési feladatok végrehajtásánál.

4. Két lecsapolás összehasonlítása

A Hanság lecsapolástörténete ugyan több fejezetre bontható, ez az elemzés azonban csak a fentebb bemutatott két rövidebb szakasz jellemzőit hasonlítja össze. A Hanság-csatorna 1893 és 1895 között épült. Ez a csatorna a legnagyobb eleme annak a csatornahálózatnak, amelyet 1958–1959-ben KISZ-építőtáborokban dolgozó fiatalok tisztítottak meg, ástak ki. Még számos más kisebb-nagyobb csatorna is épült a Hanság vízmentesítésére, azonban ezek építéstörténetének kibogozása egy jóval nagyobb kutatást igényelne.

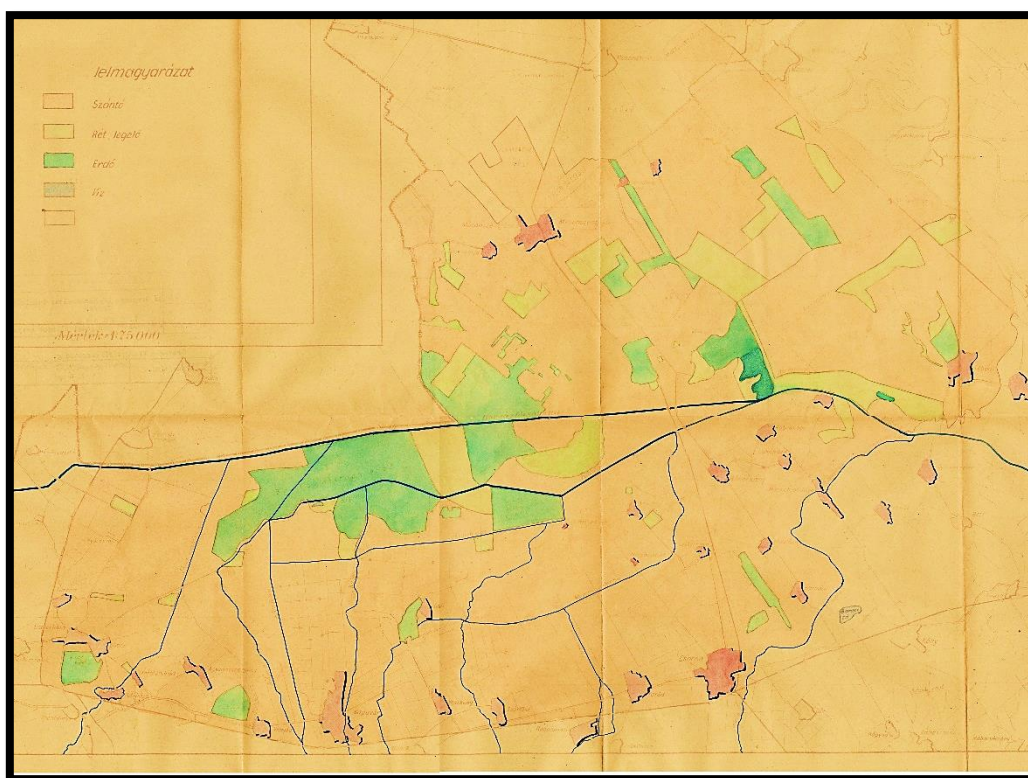
Ezek a csatornaépítéssel összefüggő lecsapolások ugyan nem valósultak meg maradéktalanul, a tervek szerint, illetve részben módosítás áldozatai lettek, mégis rávilágítanak számos különbségre és hasonlóságra. A következő vizsgálati szempontok alakítják a dolgozat struktúráját: 1. A megrendelő-, illetve kivitelező szervezet, társaság; 2. természetátalakítás mértéke, a kitermelt földmennyisége; 3. kivitelezés munkaterhe és szervezete; 4. várható kiadások; 5. az ember és a természet viszonya

4.1. Megrendelők és kivitelezők

1870-ben Újházy János, királyi főmérnök megbízást kapott a Magyar Királyi Közmunka- és Közlekedési Minisztériumtól a Rába-vízrendszer általános rendezési terveinek kidolgozására. A főmérnök felelt a Kisalföld folyóinak, mint a Rába, Rábca, Répce és Ikva szabályozásáért, így nem csak a régiót, hanem a térség vízrajzi viszonyait is jól ismerte. Az 1873-ra elkészült tervezet címe: *A Rába s a vele vízművileg összefüggő Rábca Répce, Kistrábatörök és Marczal*

⁵⁷ Magyar Nemzet 1959. 08. 20. 6.

szabályozása és csatornázása, továbbá a Hanság és a Fertő lecsapolása.⁵⁸ Újházy a megbízó kormányzat igényei szerint figyelembe vette az ártéri birtokosok érdekeit, akik számára fontos volt, hogy a későbbiekben az árvíz ne okozzon nagy károkat a birtokaikon. A mérnök a földtulajdonosok döntéséről (amely a Rába teljes vízrendszerét, így a Hanságot is érintette), így ír: „A Rába-völgy érdekeltjei pedig csak ezután, jelesen 1870. aprilhó 20-án Szombathelyen tartott tanácskozmányukban határozatilag azt kívánták, hogy a kormány, — a szükséges költségeknek általa teendő előlegezése mellett a Rábáról is oly szabályozási tervezetet készítessen, mely a kor színvonalán álljon...”⁵⁹

4. kép: A Hanság tervezett gazdasági állapota (részlet)
 Forrás: Vízügyi és Környezetvédelmi Levéltár

Bő 80 évvel később, 1954-ben a Drahos László vezette mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Kísérleti Intézet a Vízügyi Tervező Irodának (VIZITERV) küldte meg az Országos Vízügyi Főigazgatóság megrendelésére készített tervezetét, amely *Az Országos Láphasznosítás Tanulmány Tervének* Hansággal foglalkozó darabja volt (ld. 4. kép).

⁵⁸ Fellelhető Győrben, a Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Kisfaludy Károly Könyvtárában.

⁵⁹ Újházy 1873, 4.

Megállapíthatjuk tehát, hogy mindkét esetben állami megrendelők álltak a tervek háttérében. Azonban a lecsapolási munkálatok előterjesztőit vizsgálva már más a helyzet. Szemben a dualizmus kori elképzeléssel, amely egyfajta alulról jövő kezdeményezés volt, amit az ártéri birtokosok szorgalmaztak. Addig az 1950-es években a láphasznosítási program központi tervutasításos gazdaság eleme volt.

A 19. század utolsó harmadában a Rába és mellékfolyóinak szabályozására, amelynek része volt a Hanság lecsapolása is, nyílt pályázatot írt ki a Rába szabályozásáról szóló 1885. évi XV. törvénycikk alapján kirendelt kormánybiztos,⁶⁰ amint ez a Rábaszabályozó Társulat 1888-as zsebkönyvéből kiderült. A 1886-ban pályázatot a 12 ajánlattevő közül Neuschlosz Miksa és Freund Nándor budapesti vállalkozók nyerték.⁶¹

Az 1954-es tervben még nem lehetett szó a három évvel később megalakult Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetségről (KISZ), azonban 1957-ben a Hanság rendezésével kapcsolatban már Tóth József, megyei KISZ-vezető nyújtott be javaslatot a szervezet első országos konferenciáján arról, hogy a KISZ is részt venne a kivitelezésben. Tóth Józsefnek a láp hasznosítását sürgető ötlete az ifjúság terepi munkába való bevonását szorgalmazta.⁶²

Azonban a kivitelezésnél látszik igazán a két korszak közötti eltérés politikai és gazdasági szempontból egyaránt. A kiegyezést követő évtizedekben az egyre inkább kibontakozó liberális, kapitalista piacgazdaságot támogató szemlélet honosodott meg hazánkban, ahol vállalkozók versenyeztek egymással a különböző projektek megvalósításáért. Általánosságban elmondható, hogy az állami beavatkozás fokozatosan csökkent még akkor is, ha egykormánybiztos írta ki a pályázatot és a kivitelezéshez állami pénzügyi segítséget biztosítottak.

Az 1950-es években az állam a gazdaság minden szintjén és területén jelen volt, szabadpiaci versenyről természetesen nem beszélhetünk. A párt határozott az elvégzendő feladatokról, illetve a kivitelezőkről is. Az 1954-es Hanság hasznosítási tervben az előirányzott munkát a második ötéves terv keretében kellett volna elvégezni. *„De a közbejött ellenforradalmi*

⁶⁰ 1885. évi XV. törvénycikk a Rába és mellékfolyóinak szabályozásáról, valamint Győr város és Győrsziget község árvédelmi biztosításáról, ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88500015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (2022. 11. 21.)

⁶¹ Zsebkönyv 1888, 69.

⁶² Ifjúsági Magazin 1972. 07. 01. 4.

események miatt megakadt a munka. A jövőre induló hároméves népgazdasági terv országos és megyei szinten egyaránt, előre láthatóan sok feladatot megold.”⁶³ Gyakori volt, hogy a döntések ideológiai, gazdasági szempontok szűrőin keresztül nyerték el végső formájukat. Az építőtáborok ötlete eklatáns példa erre.

4.2. A környezetátalakítás tervezett mértéke, a kitermelt földmennyiség kérdése

A következő vizsgálatai szempont a kitermelt, megmozgatni kívánt földmennyiség, amely jól mutatja a környezetátalakítás mértékét. Ezen adatok alapján összevethetjük a munkák (tervezett) volumenét.

1873-ban Újházy a tervezetben a még nem annyira sürgős lecsapolási munkálatok miatt konkrét adatokat nem közölt. Ezért csak az 1888-as Rábaszabályozó Társulat Zsebkönyve ad erről a kérdésről tájékoztatást. Ez a mű a korábban már említett Meiszner-féle módosításokat is tartalmazza. Az úgynevezett Munka-sorrend című rész hat évre bontja le a tennivalókat. A tervben a Hanság-csatornán $144\,571\text{ m}^3$ vízalatti, kotrógépekkel történő földmunkával, valamint $834\,505\text{ m}^3$ szárazmunkával, kézi erővel történő földhordással számolnak.⁶⁴ Itt még nem került szóba a tervek módosítása, amit a lecsapolási munkálatok általános bemutatásánál ezt már érintettem. A ténylegesen elvégzett földmunka mennyisége így lett $2\,344\,767\text{ m}^3$. Ennek majdnem a felét kézi erővel végezték.⁶⁵

A hansági láphasznosítás terve együtt számolta a csatorna, valamint a Répce mederrendezését, amely összesen $924\,000\text{ m}^3$ földteher mozgatását igényelte.⁶⁶ Az adatokból látszik, és valószínűsíthető is, hogy a Hanság-csatorna dualizmuskori tervezett kialakítása több munkával járt, mint a karbantartása, bővítése. Bár pontosan elkülöníteni nem lehet az 1954-es tervben a kizárólagosan a Hanság-csatornára vonatkozó részt, mégis figyelemreméltóan nagy az ekkor elvégzendő munka mennyisége. Ezt magyarázhatja részben, hogy a második világháború miatt hosszú ideig elmaradt a karbantartás.⁶⁷

⁶³ Kisalföld 1957. 29. 24. 5.

⁶⁴ Zsebkönyv 1888, 147.

⁶⁵ Károlyi 1973, 193.

⁶⁶ KVL Mutatószám: 203/1 1954 A vízrendezés tájékoztató költségei

⁶⁷ Károlyi 1973, 196-198.

4.3. A kivitelezés munkaterhelése és szervezete

Tanulságos megvizsgálni azt is, hogy a kivitelezések során kik végezték el a tényleges fizikai munkálatokat. Meglepőnek tűnik a 21. századból visszatekintve, hogy egyik általam vizsgált tervezet (legyenek bármilyen általánosak) sem közölt adatot arra vonatkozóan, hogy mennyi munkás alkalmazását kívánja meg a feladat. E tekintetben a Pesti Hírlap egyik 1893-as lapszáma ad támpontot: „... vagy kétezer, hazánk mindegyik nemzetiségéből való napszámos dolgozik a feneketlen mocsarak, kutak, utveszők és tőzeges mély síkokon...”⁶⁸ A Rábaszabályozó Társulat az 1888-as Zsebkönyvben a nyertes vállalkozó számára szigorú feltételeket szabott. „Vállalkozó személyzetét, u. m.: mérnökeit, munkafelügyelőit és munkásait magyarországiakból tartozik felfogadni. Köteleztetik továbbá az építéshez szükséges összes anyagokat, szereket és eszközöket lehetőleg Magyarországon beszerezni.”⁶⁹ A szövegben is észrevehető, a korban általánosan elterjedt nemzeti protekcionizmus mögött bizonyára az a cél is meghúzódott, hogy a hazai ipart, a hazai vállalatokat támogassák. Ugyanitt meghatározásra kerültek a munkaterhek is. „A hordtávolságok tekintetbe vételével egy munkásra naponként $4m^3$ földfelhordást számítva [...] a 180 munkanapos évnek minden napjára 2118 kézi erőnek megfelelő erő lesz alkalmazandó.”⁷⁰ Fontos megjegyezni azonban, hogy a kézi-, azaz munkaerő napi átlagáról van tehát szó, és ezek az adatok nem csak kizárólag a Hanság lecsapolására vonatkoznak.

A szolgálati szabályzat ismertette a szervezeti felépítést, az igazgató munkakörét és az igazgatási-, műszaki-, pénztári osztályokon és a segédhivatalban dolgozók beosztását is. A „terepen” a különböző munkafolyamatokat irányították és összefogták a szakaszmérnökök, segédmérnökök, munkafelügyelők, munkaőrök, gátfelügyelő és gátőrök.⁷¹

Az 1954-es tervezet még nem számolt azzal, hogy részben diákok végeznék a munkálatokat (ld. 5. kép). A KISZ, az Országos Vízügyi Főigazgatóság (OVF) és a Földművelésügyi Minisztérium (FM) 1958 áprilisában a Gazdasági Bizottsághoz benyújtott előterjesztése szerint a Hanság vízrendezési munkálataiba két létesítendő táborhelyen, 5x2 heti turnusban összesen 3600 fiatal bevonása lehetséges.⁷² Az első évben hétvégeken pedig körülbelül 8000 önkéntes

⁶⁸ Pesti Hírlap 1893. 06. 29. 8.

⁶⁹ Zsebkönyv 1888, 86.

⁷⁰ Zsebkönyv 1888, 147.

⁷¹ Zsebkönyv 1888, 49–66.

⁷² KVL Mutatószám: 00115/1958./TÜK.

érkezett az ország különböző részeiből, hogy egy vasárnapra kivegye a részét a munkából.⁷³ Ilyenkor nem kizárólag fiúk ragadtak lapátot: *„A lányok a szomszéd brigádban dolgoznak, nem maradnak el a fiúktól.”*⁷⁴ Bár az első években még elvétve vettek részt az építőtáborok munkálataiban más szocialista országokból érkezett hallgatók, diákok, mégis érdemes megemlíteni a nem magyarországi dolgozókat: *„... a kimenő szovjet katonafiatalok szabad idejükben a magyar diákokkal együtt dolgoztak a Hanság lecsapolásán, vagy ahogyan ők mondták: a magyar »szűzföldeken«.”*⁷⁵ *„Ott jártunkkor a tábor vörös zászlaja a kínaiegyetemistáknál volt. Igen, dolgoznak itt kínaiak is, és bár testalkatra nem tűnnek*

⁷³ Magyar Ifjúság 1958. 09. 20. 1.

⁷⁴ Népszava 1958. 07. 08. 2.

⁷⁵ Világ Ifjúsága 1975: 2. sz. 55.

erőseknek, még a szakemberek is azt mondják, kemény fiúk. Tegyük ehhez hozzá, hogy az egyetemet már elvégezték, aspirálnak.”⁷⁶

5. kép: Vízelvezető árok építése a Hanságban
Forrás: Fortepan / Szalay Zoltán adományozó

A munkateher meghatározásában egy 1959. január 14-én kelt dokumentum segít. A Gazdasági Bizottság az 1958-as tapasztalatok alapján az éves építőtáborokra vonatkozó véleményezésében 2,5 m³ napi földmunkával tervezett, 8 órás munkaidővel számolva,⁷⁷ ami a dualizmus kori 4 köbméterhez képest kisebb egy főre eső mennyiséget jelentett.

4.4. Várható kiadások

A várható kiadásokkal kapcsolatban Újházy János 1873-as előszámlája arról tájékoztat, hogy a nem sürgetően végrehajtandó „*Hanyság s Fertőtő lecsapolásának összes költsége*” 765 901

⁷⁶ Hajdú-Bihari Napló 1958. 07. 31. 3.

⁷⁷ KVL Mutatószám: 30554/1959.

forint és 35 krajcár.⁷⁸ A Rábaszabályozó Társulat 1888-as Zsebkönyve a legfontosabb munkálatok közé sorolta a Rábca szabályozását és a Hanság-csatorna kiásását. Az előzetes számítások szerint erre 1 573 012 forint és 2 krajcár ráfordítása lett volna szükséges.⁷⁹

Meiszner Ernő a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében szereplő tervezetében megtalálható a Hanság-csatornára kizárólagosan vonatkozó összeg: 670 576 forint.⁸⁰ Amint azt a lecsapolások általános bemutatásánál is megjegyeztem, az anyagi forrás előteremtése számos vitát generált a kormányzat és a Rábaszabályozó Társulat tagsága között. Érdekes adalék, és valamelyest rávilágít a politikai viszonyokra Reitter János parlamenti képviselő 1893-as felszólalása, amelyet a Pesti Napló szemlézett: *„A személyes kiadások 445.629 frtot tesznek s ha ehhez hozzáadja az 1892. évi személyi kiadásokat; az egész költségvetésnek több, mint 10%-át használták személyi kiadásokra. [...] Akkori időben a rossz nyelvek azt mondták, hogy különösen Tisza Kálmán miniszterelnöksége idejében boldog-boldogtalant kellett ott alkalmazni, akár értett a dologhoz, akár nem. Ha valaki politikai érdemeket szerzett magának, de tönkre ment, érmék okvetetlenül a Rába-szabályozásnál kellett valami hivatalt vagy állást adni.*”⁸¹

1954-ben a hansági láphasznosítás tervére vonatkozó tájékoztató jellegű költségvetés szintén nem csak a Hanság-csatorna rendezésének költségeiről tájékoztat. A Rábca mederrendezésével együtt 18 480 000 forintot terveztek a munkálatokra költeni.⁸² Az 1958-as Gazdasági Bizottsághoz benyújtott előterjesztés tervezett költségeinél a Hanságban felállítandó ifjúsági táborok 2 150 000 forint kiadást, viszont csupán 1 182 309 forint bevételt képeztek volna.

Ugyanez az előterjesztés utasította a Földművelésügyi Minisztérium Állami Gazdaságok Főigazgatóságát, hogy a szükséges hitelkeretet biztosítsa az építőtáboroknak helyt adó állami gazdaságoknak. Ezen felül számos minisztérium támogatta még a KISZ munkáját. A Honvédelmi Minisztérium a táborok létesítéséhez adott kölcsön szerszámokat, felszerelést: *„Katonaruhába bújtunk, csizmát húztunk a lép, a sár és a vipera miatt”* – szól a visszaemlékezés.⁸³ A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium kedvezményes utazást biztosított

⁷⁸ Újházy 1873, 227.

⁷⁹ Zsebkönyv 1888, 36.

⁸⁰ Meiszner 1882, 40.

⁸¹ Pesti Napló 1893. 02. 28. 11.

⁸² KVL Mutatószám: 203/1 1954 A vízrendezés tájékoztató költségei

⁸³ Lobogó 1975. 07. 17. 14.

a fiataloknak; a Belkereskedelmi Minisztérium pedig élelmezéssel foglalkozó vállalatokat irányított a táborok ellátására, amelyek a rezsiköltségeik 70%-át nem számolták fel.⁸⁴

4.5. Az ember és természet viszonya

Dolgozatom fontos vizsgálati szempontja az ember és természet viszonya. Érdekes azt megfigyelni, hogy az eltérő korokban miként vélekedtek a környezeti értékekről, a természetes folyamatokba való beavatkozásról. Ebben az alfejezetben már nem csak a munkálatokat megelőző tervek és dokumentumok összehasonlítására került sor. A dualizmuskori sajtószemelvények és folyóirat-részleteket alkalmasak a Hansággal kapcsolatos korabeli közbeszéd és diskurzus rekonstruálására, így fontos forrásként szolgáltak.

Újházy János 1873-as tervezete sajátságosan jellemzte a Hanság állapotát: „... patakoknak fogadványul szolgál a Fertő és Hanyság vidéke, mely folyamok és patakok saját természetes vadságukban ide s tova századokon keresztül féktelenül barlangolnak...”⁸⁵ Újházy nyelvezete a környezetben megtalálható káoszt, rendezetlenséget mutatja, amikor vad és féktelen folyamokról ír. Szavaiból kiérezhető az az emberi szándék, hogy rendet kell teremteni, hogy a „természetes vadságukban” ezeket a patakokat meghagyni nem szabad.

1885-ben a *Nemzet* című napilap így írt: „És valóban, ha, mint nem kételkedünk, a közlekedési minisztérium meg akarja oldani azon nagy feladatokat, melyek rá várnak, s melyeket maga elé tűzött, nem riadhat vissza sem a megtámadtatásoktól, sem a panaszoktól. Azt a gyönyörű vidéket, melyet a Rába és mellékfolyói érintenek, meg kell menteni az árvízveszélytől. A Hanságot ki kell szárítani, a Fertőt állandóan le kell csapolni. Az ország egyéb részeiben is van még sok teendő melyet csak bátor és erélyes kézzel lehet végrehajtani.”⁸⁶ A *Nemzet* egyenesen kijelentette, hogy a „Hanságot ki kell szárítani”, és ezt az árvízveszéllyel indokolta. A kormánypárti lap cikke ugyanakkor politikai presztízskérdésként értelmezte a szabályozások ügyét. Ezszintén hozzájárulhat ahhoz, hogy az esetleges ellenvéleményeket, a tervezetek környezetre, ökoszisztémára káros hatásait a döntéshozók ne mérlegeljék, vagy egyenesen figyelmen kívül hagyják.

⁸⁴ KVL Mutatószám: 00115/1958./TÜK.

⁸⁵ Újházy 1873, 204.

⁸⁶ *Nemzet* 1885. 04. 28. 1. Esti kiadás

A Rábaszabályozó Társulat Zsebkönyvének Meiszner Ernő által írt, a „vezérmérnök” tervezetét bemutató részlete pedig így fogalmazott: *„A növényzetre fölösleges, s ennélfogva ártalmas sóktól megfosztott talaj a soproni partok felé kitűnő szántóföldnek, a többi része pedig kaszáló vagy jó legelőnek ígérkezik. Főfeladatunk úgy a Fertő, mint a Hanyság lecsapolása után a talajt nemesebb növényzetre is alkalmassá tenni, e feladatot részint az iszappal oly dús Rába-, részint dunavizzel való öntözés által törekszünk megoldani. Az ember csak akkor birtokosa a természet véghetetlen kincseinek, midőn munkája, s értelmisége által a természet erőit saját érdekének előmozdítására képes felhasználni. Eddig a Rába főokozója a nagy kiterjedésű Fertőtónak s Hanyásznak — az öntözési terv végrehajtásával — teremtője, fenntartója, Magyarország Harlemjének, Palusának.”*⁸⁷

Meiszner Ernő koncepciójában egyértelműen a gazdasági szempontok domináltak. Az „ártalmas sóktól megfosztott talaj” a mezőgazdasági termelészolgálatába állítható, akár szántóföldként, akár legelőként. Észrevehető, hogy a sós környezetet kedvelő növények, és általában a lápi életmódhoz (ld. 6. kép) alkalmazkodó élőlények nem is jelentek meg a diskurzusban, azokat nem vették számításba. A kultúrnövényekre, a „nemesebb növényzetre” fókuszáltak csupán, amelyeknek életteret a Hanyág lecsapolása adhat. A korra jellemző természetről kialakított képet örököltette meg Meiszner. Az ember hivatott arra, hogy „munkája, s értelmisége által” a természetet igába hajtva, kiaknázza annak kincseit.

⁸⁷ Zsebkönyv 1888, 162.

6. kép: Csíkosi égeres jellegzetes hansági képe
Forrás: Szabados Tibor fotója

A fenti három idézet a Hanság lecsapolásával kapcsolatos általános hozzáállást tükrözik. Ezzel szemben a 19. század végén is kisebbségben voltak azok, akik látták a lecsapolás hibáit, és még kevesebben, akik még a Hanság szikkasztása előtt figyelmeztettek erre. Esetükben sem feltétlenül a mai világunkban hangoztatott környezetvédelmi aggályok álltak a középpontban, de rámutattak arra, hogy az átgondolatlan antropogén hatások megbillenthetik azt az egyensúlyt, ami a „lápi emberek” és a természet harmonikus viszonyában évszázadok óta jelen volt. Ennek egyik anyagi hasznát is jelentő példáját Berényi Pál rögzítette: *„A míg a Rába kiöntései minden évben kiújultak, a míg a Fertő bőséges vizéből jutott a Hanynak is, ez leirhatalan bőségben termelt szálak takarmányt, főleg az u. n. savanyú szénát, amelynek nagy piacjai vannak Ausztriában.”*⁸⁸

Hanusz István már 1886-ban kritikával illette a Hanság „leeresztését” célzó terveket: *„Hogy a vizek egyszerű leeresztése nem épen hasznos vízgazdálkodási művelet, igazolja a Rábaszabályozás tervének célszerűtlen volta, mely a Hanságnak eddigi haszonvételét tönkre teszi; holott ha azt az ingoványt a vizek reservoirja [gyűjtőmedencéje – Sz. B.] gyanánt föntartaná, tovább is értékesíthető terület maradna. [...] Hogy a víz legdrágább adománya, igazolja az is, mikép a Hanság közvetlen közelében akkor is életgazdag a növényzet, midőn a*

⁸⁸ Berényi 1895, 168.

*környező tájék már kisült a nyár forró szárazsága miatt. [...] van még némi vigasztalás, hogy a mi rosszat a szabályozási tervnek merev keresztülvitele okoz, idővel jóvá fogja tenni a természet...*⁸⁹

Hanusz elítélte a Hanság tervezett lecsapolását, amely a terület „haszonvétele”, gazdasági hasznosítását (például kaszálóként) is módosítja. A lecsapolási műveletek a korabeli felfogás és közgondolkodás szerint a vízzel való küzdelemként is felfogható, a víz, amint az korábbi példákban is látható, egy legyőzendő, megzabolázandó elem. Ezzel szemben Hanusz szerint a víz a „legdrágább adomány”, ami túlmutat a lecsapolási tervekben a víznek szánt legfontosabb szerepen. Hiszen a víznélkülözhetetlen az öntözésben és gazdálkodásban egyaránt. Érdekes megfigyelni, hogy miként jelentek meg az „idővel jóvá fogja tenni a természet” gondolata, ami szöges ellentétben állt a korabeli, a természetet irányítani kívánó ember képével.

Az 1895-ös *Közgazdasági Szemlében* találjuk Dr. Berényi Pál tanulmányát, melynek címe: *Sopron vármegye közgazdasági és közművelődési állapota*. Ebből egy figyelemre méltó részlet: „Mert a Hanynak, amely nem egyéb turfás talajnál, a víz fölött úszkáló földrétegeknél, víz az éltető eleme. Víz nélkül a Hany turfái elégnek és lesz belőlük maró por, amelyet embernek állatnak egyaránt vésszen, sodor majd ide és oda a legparányibb szellő. [...] Az kétségbevonhatatlannak látszik, hogy a Hany-csatornának 15 méteres fenékszélességben való kiásása csakis arra való lehet, hogy a Fertő vizét megcsapolja, e nélkül fölösleges is, kárttevő is, sőt mi több, még azután sem teszi nélkülözhetővé, hogy a Hany mesterséges utakon jusson vízhez, megakadályozni a turfarétegek kiszáradását.”⁹⁰

Berényi értekezését olvasva ismét tapasztalhatjuk, hogy a víz rendkívüli mértékben befolyásolta a Hanság életét. A „turfái” (tőzeg) kiszáradásával olyan por keletkezik, amely nemcsak az állatokra, de az emberre is veszélyes. A Fertő tó 1865-ös kiszáradását követően lejegyezték, hogy az iszapon visszamaradt sókéreg, az úgynevezett szikpor, különösen roncsolja a tüdőt.⁹¹ Természetesen ez a Hanság esetében korántsem lehetett ugyanakkora mértékű kockázat, de az emberi tevékenység okozta természetátalakítás negatív következményei tetten érhetők.

⁸⁹ Hanusz 1886, 410-411.

⁹⁰ Berényi 1895, 168.

⁹¹ Thirring 1886, 481.

A *Műszaki Hetilap* 1900-ban a következőket jegyezte meg: „*Eközben a képviselőház a Hanság-csatorna tervezett 6 m. fenékszélességét 15 méterre emelte fel a Fertő lecsapolásának előkészítésére. Igaz, hogy ez a módosítás használt a Fertő ezután következő lecsapolásának, de máig ebből a haszonból az érdekeltség semmit sem látott, ellenben a Hanság úgy kiszikkadt, hogy az előbb szórványos nagy területen ma meg e miatt nem terem.*”⁹² A műszaki lap azt a politikai határozatot bírálta, amely miatt a Hanság a 19. század végére rendkívüli módon kiszáradt. Ez a szemelvény is megmutatta, hogy környezeti egyensúly megbontása árán szerezni remélt előnyök könnyen hátránnyá és kárrá válhatnak. A közel 30 évvel korábban, az Újházy János által készített tervezetben is ugyan a Hanság kiszáritása volt a cél, de nem olyan mértékben, hogy az ellehetetlenítse a gazdasági művelést. Mivel a Hanság-tervek mögött a gazdasági szempontok domináltak, így érthető, ha a leginkább az ezen a téren jelentkező hibákat emelték ki. Az ilyen, a *Műszaki Hetilap*ban is olvasható felismerésekre utal Károlyi Zoltán 1957-ben: „*A Hanság lecsapolása azonban már néhány évvel a víz levonulása után világossá tette, hogy a tőzeges talaj nem tud víz nélkül megenni. Ha a talajvíz szintje leszállt, a tőzeg kiszült és a szénatermés elpusztult, sőt a száraz tőzeg néha meg is gyulladt.*”⁹³

Ortvay Tivadar *Az állatvilág és a gazdasági cultura* című 1901-es tanulmányában azt írta, hogy „... amióta a cultura e területhez is hozzáférkőzik s a mocsárnak újabb időkben kezdeményezett lecsapolásával az ingoványos, zsombékos, nádas területet eke alá való culturföldre igyekszik átalakítani, a vadszárnyasok tekintetében itt is állományuk jelentékeny megfogyását tapasztalhatni.”⁹⁴ Ez az idézet az egyik legkiválóbb példája a biodiverzitás felbomlásának a lápi területeken. A biológiai sokféleséget a mezőgazdasági termelésbe vonás súlyosan veszélyezteti, ahogyan azt Ortvay is jelezte. Természetesen nemcsak a madár-, illetve állatvilág szenvedhet el visszafordíthatatlan károkat, egész növényfajok szorulhatnak ki, tűnhetnek el korábbi élőhelyükről. A vízinövényzet az elsők között volt, de a faállomány összetétele is megváltozott.⁹⁵

A korai kádár-kori Hanság-kép és a környezettel kapcsolatos diskurzus és közbeszéd is számos érdekes elemet rejt. A *Kisalföld* napilap már említett 1957-es cikkében a 40 000 holdas „szűzföldről” ír, amelynek meghódítása a munkaerőn múlik. Többek között ezt írták: „*Találkoznának csípős problémával is. Sok a kígyó, a parlagi vipera. Emberre csak akkor*

⁹² *Műszaki Hetilap* 1900. 02. 18. 52.

⁹³ Károlyi 1957, 36.

⁹⁴ Ortvay 1901, 56.

⁹⁵ Kövér 1930, 32.

támad, ha hirtelen megzavarják, vagy bántják. Marása komoly következményekkel járhat. [...] Csizmában ajánlatos járni az ismeretlen terepen. A szénakaszálók, az arasz magasságig felemelkedő viperát kaszáikkal szokták kettévágni.”⁹⁶

Már egyedül a tájatalakítás közvetetten magában hordozta e ritka hulló Hanságból való eltűnésének kockázatát. Ehhez hozzájárul még, hogy a kaszálók kialakításával közvetlenül is elősegítették ezt a sajnálatos folyamatot. A lecsapolási munkálatoknál a fizikai munkát végző emberek szempontjából valós problémát jelentett a kígyómarás, ezért úgynevezett viperamentesítő brigádok tisztították meg a munkaterületet,⁹⁷ ami a viperák élőhelyének megszűnésével fenyegetett. Ugyanez a cikk idézi Nagy Innocent tudományos kutatót: „Érdemes lenne minél előbb nekiállni, legyőzni a Hanságot.”⁹⁸ Ez az idézet is azt mutatja, hogy a 19. századhoz képest nem sokat változott az ember képe a környezetről. A természet és ember viszonyrendszerében még a tudomány is az alá-fölérendeltségi viszonyt preferálja.

Az Érdekes Ujság 1958-ban hasonlóan fogalmazott az egyik cikke végén: „A Hanság most a zöld szín ezernyi árnyalatával, torzonborz képpel fordul az ég felé. Ilyen volt akkor is, amikor még Árpád lovasai zúgatták benne nyilaikat a szökkenő őz után és iszonyodva visszafordultak, mert az ingovány nem adta könnyen azt, ami az övé. S ezzel a félelmetes nagyúrral szinte tréfálkozva bánnak el a fiatalok. Egy évtized múltán a repülőgép utasa, ha letekint itt a földre, csatornák ezüst rácsa mögött látja már a megszelídített Hanságot, amely bőséggel ontja kincseit urának, az embernek.”⁹⁹ A Hanság a szövegben „félelmetes nagyúr”, amit a fiatalság könnyűszerrel gyűr le. A Hanságnak ura lesz az ember, miután megszelídítette. Talán az egyik legszemléletesebb példa a kor emberének a természeti környezetről:

„A többhetes megfeszített nehéz munkának már látszik az eredménye. A hosszú csatornáknak nagy tömegben folyik a víz a gyűjtő csatornához. Nemsokára ringó búzatáblák és kukoricaföldek hirdetik a fiatalok győzelmét a Hanságban.”¹⁰⁰ A szóhasználat megint árulkodó: „győzelem” a természet felett. Még számtalan példát hozhatnánk arra vonatkozólag, hogy az

⁹⁶ Kisalföld 1957. 09. 24. 5.

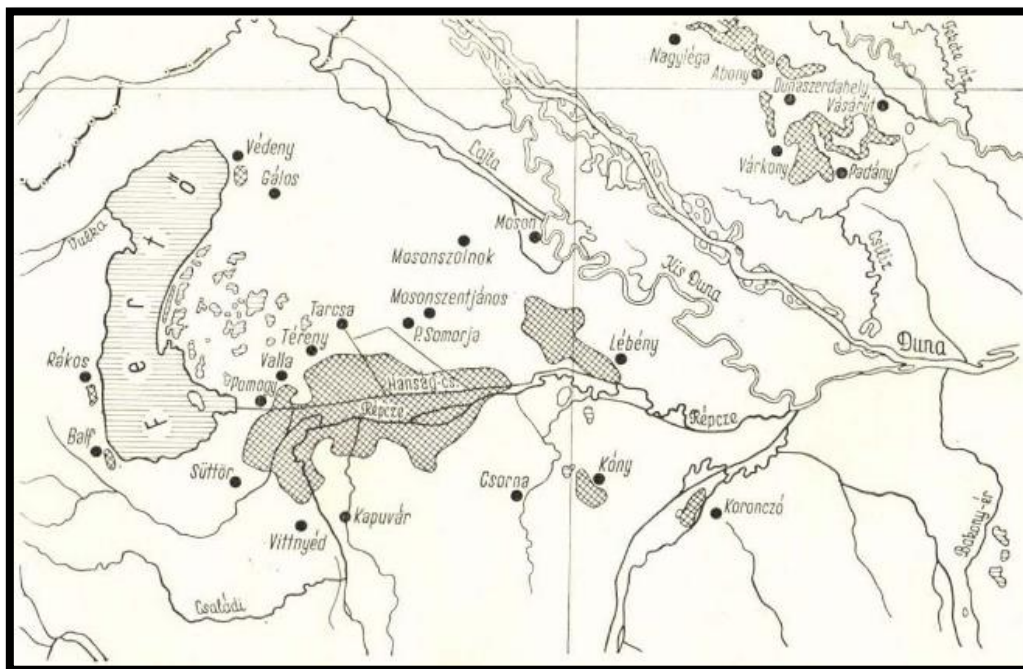
⁹⁷ Dankovics 2007, 115.

⁹⁸ Kisalföld 1957. 09. 24. 5.

⁹⁹ Érdekes Ujság 1958. 08. 16.

¹⁰⁰ Budapesti KISZ Élet 1959. 11. 30. 10.

1950-es évek második felében, az építőtáborok hőskorában milyen egyoldalúan, legyőzendő és hasznosítandó területként jelent meg a Hanság a közbeszédben.

7. kép: A Hanság tűzveszélyes területei

Forrás: Ihrig Dénes (szerk.): A magyar vízszabályozás története (1973)

Az építőtáborok első éveinek eltökéltségét, az irány helyességét azok a későbbi cikkek sem kérdőjelezték meg, viszont már megjelenhettek olyan utalások esetleges hibákra. 1974-ben, a *Tudomány és Mezőgazdaság* című lapban Dömsödi János jelentetett meg egy tanulmányt a Hanságban nagy területen fellelhető (ld. 7. kép) tűzveszéllyel kapcsolatban. Megjegyezte, hogy „a felsorolt országokban - és világszerte - az utóbbi időben olyan nagymértékben láttak hozzá a mocsarak lecsapolásához, hogy már a mocsarak eltűnésének a veszélye fenyeget. És ez miért baj? Elsősorban azért, mert a mocsarak szorosan hozzátartoznak a bioszférához, melynek egyensúlyban tartása életbevágóan fontos.”¹⁰¹ Dömsödi már nem a gazdasági teljesítmény felől közelíti meg a problémát. Legfontosabbnak az élőlények összességére gyakorolt hatást tartotta. A dátum azonban árulkodó, hiszen közel 15 év eltelt az első építőtáborok óta, ami egyúttal mutatja azt is, hogy a „puha” diktatúra már elnézőbb volt a kritikákkal szemben. A már többször idézett Zádor Alfréd 1982-ben így ír a „vízügyi szempontból rendezettnak tekinthető” Hanságban jelentkező újabb kihívásokról: „A terület víztelenítése után a talajban megindult az oxidáció, s az addig rostos tőzeg a felszínen bomlásnak indult, úgynevezett kotu lett belőle,

¹⁰¹ Dömsödi 1974, 89.

*amelyet a szél könnyűszerrel terelt maga előtt.*¹⁰² Erre a jelenségre utalt majd 90 évvel korábban a már említett tanulmányában Berényi Pál.

Ez a részlet rávilágít arra, hogy a hibák megismétlődése sem volt kizárt, amelyek megoldása kétségkívül idő- és energiaigényes feladat lett volna minden korban. Érdekes és szomorú azt látni, hogy bizonyos célok elérése érdekében a múltbeli negatív tapasztalatok is elsikkadnak és a professzionalitás elveszti prioritását.

A *Lobogó* című hetilap egyik 1977-es interjúalánya összefüggést látott a lecsapolás és a madárvilág megritkulása között: *„Mocsár már nincs, lápi madár is alig található. A húsz évvel ezelőtti, meg a korábbi lecsapolás átalakítja a természetet. Tűzokat fényképezni? Hát, ezt nehéz lesz, de tőzeget még találnak itt a Király-tó mellett.*”¹⁰³

Az 1970-es években a tudomány mellett pedig a hétköznapi ember is felfigyelt az élővilág, a biodiverzitás szempontjából kardinális és szomorú változásokra. Érdekes annak megválaszolása is, hogy miként viszonyul a kor társadalma a Hanság tájatalakításához. Az ember és természet viszonyát röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a Hanságot mindkét vizsgált korszakban vadnak, szeszélyesnek, meghódítandónak jellemezték. A lecsapolási munkák szükségessége szempontjából a dualizmusban még érv volt az árvízmentesítés, ami 65 évvel később már szinte kikopott, az 1950-es években a gazdasági hasznosíthatóság vált dominánssá. A számomra legérdekesebb felismerés mégis az volt, hogy a 19. század végi lecsapolásokat követő tíz évben több cikket találtam a lecsapolások káros „mellékhatásairól”, mint a Kádár-korszakban. Azonban az 1970-es évektől szerencsére már tetten érhetők a természeti környezettel kapcsolatos érzékeny és védelmező diskurzusok is.

5. Összefoglalás

A Hanságon folyó lecsapolási munkálatok, ahogy a vízszabályozási műveletek általában, egy problémára keresik a megoldást. Egy problémára fókuszálnak és nem veszik figyelembe a környezet érzékeny komplexitását és kölcsönhatásait, azok hosszútávú következményeit. Az egydimenziójú probléma évszázadokig az áradások voltak, amelyek helyi szinten jelentkeztek csupán és az érdekelt gazdálkodók egzisztenciáját fenyegették. A megoldás, ha volt egyáltalán,

¹⁰² Zádor 1982, 58.

¹⁰³ Lobogó 1977. 06. 30. 19.

szintén csak az adott területre koncentrált és figyelmen kívül hagyta a térség vízhálózatának és a hozzá kapcsolódó ökoszisztéma komplexitását.

Az elemzésem rámutatott arra, hogy a 19. század végi és 20. század közepi vízrendezések finanszírozásában és levezénylésében nagy szerepet kapott az állam, persze ennek mértéke az aktuális politikai berendezkedéstől függött. A 19. század végi kapitalista, magántulajdonra épülő rendszerben kisebb, míg az 1950-es évek végén a szovjet típusú rendszerben értelemszerűen jóval nagyobb volt az állami jelenlét. Magyarországon a dualizmusban kibontakozó polgárosodás idején a lecsapolás körüli nyitott, ellentétre okot adó kérdések egy-egy mozzanatából társadalmi kérdés válhatott. Erre jó példa az autonómiáját féltő, vármegyei szinten is összekülönböző Rábaszabályozó Társulat tagsága, és a gazdasági előnyöket hangoztató szakemberek ellentétei. Az érdekvédelmi csoportok és gazdasági tömörülésekkel szemben ekkor még nem beszélhetünk mindenható államról. Azonban a vízgazdálkodás komplexitása, a hosszútávú következmények miatt az állami felügyelet és diszponálás hasznos lehet(ne).

A korai Kádár-korszakban szintén nagy változások következtek be, bár a társadalom az 1956-os szabadságharc leverése után ezeket még aligha érzékelhette. A pártállam visszanyerte a gazdaság és a társadalom felett a totális kontrollt, az államszocializmus természete azonban mégis változott. Okulva a forradalomból és a kivándorlási hullámból, hiszen mindkettőben igen magas volt a fiatalok részvétele, a fiatalok nevelésének és rendszabályozásának is új kereteket hoztak létre. A KISZ égisze alatt megalakuló ifjúsági építőtáborok aktív, tényleges fizikai szerepet kaptak a lecsapolási, csatornaépítési munkákban, miközben ideológiai nevelésükről is gondoskodtak.

Mind a két vízlecsapolási munkálatot élénk érdeklődéssel követte a sajtó, így ezek a helyi, regionális környezetátalakítási munkákat országos figyelem kísérte és a mindenkori közbeszéd tárgya volt.

A dualizmus plurális, magántulajdonban lévő sajtója nyilvánvalóan eltérően működött az államszocializmus állami sajtójától. Míg a dualizmuskori napi- és szaklapjai gyakran éltek kritikával, akár kormánypárti részről is bírálva az állam lépéseit. Az államszocializmus sajtója nem fogalmazott meg ellenvéleményt, ami az elhibázott lépések beismerését és esetleges

korrigálását is gátolta. Ahogy az 1950-es évek végi lecsapolással kapcsolatos szakmai bírálatok is csak később artikulálódhattak.

Elemzésre kerültek a 4.2. alfejezetben a lecsapolások nagyságát mutató, a megmozgatni kívánt földmennyiséggel számoló tervek is. Ezek gyakran módosultak, hiszen a Rábaszabályozó Társulat és a kormányzat ellentéte, valamint a Kádár korszakban a fiatalok szerepvállalása némiképp felülírta az eredeti elképzeléseket.

A földmunkákkal kapcsolatban érdemes kiemelni még a dolgozók kérdését is (4.3. alfejezet), ami megint felvonultat különbségeket a két korszak között. A nacionalizmus megnyilvánulása rejlik a tényben, hogy az első vizsgált munkálatok tervezetében kizárólag Magyarországról származó munkásokkal és hazai anyagokkal, eszközökkel számoltak. Ezzel szemben a Kádár-korszakban a szocializmust építő fiatalság igencsak tarka képet mutatott, hiszen a „baráti” országok tanulóit is ellátták munkával az építőtáborokban. Számuk jóval meghaladta az 1890-es években foglalkoztatottakét, hiszen zömmel kéthetes turnusokban váltották egymást a Hanságban. Nem mehetünk el a tény mellett sem, hogy az 1950-es években alkalmaztak fiatal nőket, lányokat is, akik kivették a részüket a megterhelő munkálatokból. Ez a szocialista női emancipáció egyik általános gyakorlata volt.

A következő kisebb egységben (4.4.) már az anyagiakkal foglalkozom, ami a fizetőeszköz értékének ismerete nélkül inkább a költségek nehéz megjósolhatóságára derítenek fényt, különösen a dualizmusban. A tervek konkretizálásával, egyre részletesebbé válásával egyenes arányban nőtt a szükséges anyagi ráfordítás mértéke, ami a viták melegágyává vált. Az államszocializmusban ezzel szemben nem igazán volt szempont, hogy a befektetett összeg megtérül-e. Rövidtávon a KISZ-fiatalok alkalmazása ráfizetésesnek bizonyult, ezt a ténytet azonban a politikai akarat nem vette figyelembe.

A 4.5. alfejezetben elemzett természet és az ember kapcsolata nem függetleníthető az előbbi ismérvektől, a gazdasági-társadalmi kontextustól. Amikor egy kérdés országos visszhangot kap, a helyi érdekek és főképp a helyi értékek gyakran másodlagossá válnak. A Hanság sok tekintetben egyedi flórája és faunája, illetve talajtani adottságai miatt a legkisebb beavatkozás is megszakíthatja a természet körforgásának, az ökoszisztéma egységét. Sem a 19. század végének főként haszon- és presztízsérték-orientált munkálatai, sem a 20. század közepének kiemelten ideológiai és gazdasági szempontú környezetátalakítási tevékenységei nem

foglalkoztak, számoltak a környezeti problémákkal és károkkal. A korabeli sajtó pedig nem tudta, akarta betölteni – a tudományos hiányosságok, a fel nem ismert összefüggések és a politikai korlátok miatt – az ellenőrző szerepet, ami „negyedik hatalmi ágként” elvárható lett volna. A társadalom egészére is jellemző volt a környezettudatosság hiánya. Így a 19. század végi töredezetten létező és az 1950-es években teljesen hiányzó civil társadalom nem volt képes az állami akarat gyakran környezetromboló tevékenységének ellensúlyozására, nem beszélve annak megakadályozására. Főként a tudomány szereplői szaklapok és tudományos értekezések formájában mutattak rá a környezetátalakítás árnyoldalára és az okozott károokra. Tették ezt gyakran csak elenyésző mértékben és sokszor csak évtizedes távlatból. Ezek a tudományos megállapítások csak szűk közönségnek szóltak és nem voltak alkalmasak a társadalom környezetszemléletének formálására. Összességében tehát megállapítható, hogy egyik vizsgált lecsapoláskor sem volt prioritást a környezetvédelem, a természet megóvásának gondolata. Bízom benne, hogy munkámmal hozzájárulok ahhoz, hogy ezt a jövőben mind többen felismerjük.

6. Felhasznált források

Levéltári forrás

Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár Észak-dunántúli Vízügyi Igazgatóság iratai

Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár Országos Vízügyi Főigazgatóság iratai

Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár VITUKI iratok

Sajtó

Budapesti KISZ Élet

Érdekes Ujság

Győr-Sopronmegyei Hírlap

Hajdú-Bihari Napló

Ifjúsági Magazin

Kisalföld

Lobogó

Magyar Ifjúság

Magyar Nemzet

Műszaki Hetilap

Nemzet

Népszava

Pesti Hírlap

Pesti Napló

Világ Ifjúsága

Könyv

A Rábaszabályozó Társulat zsebkönyve. A társulati igazgatóság hivatalos adatai alapján.

Győr, 1888.

Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.): *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem*. Budapest, 2021. (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat)

Dankovics Róbert: *A rákosi vipera (Vipera ursinii rakosiensis Méhely 1893) és élőhelyei a Hanságban*. In: *A rákosi vipera védelme*. Szerk. Halpern Bálint. Budapest, 2007. (Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság)

Dömsödi János: *Lápképződés, lápmegsemmisülés*. Budapest, 1988. (MTA Földrajztudományi

Kutató Intézet)

Fejér László (szerk.): *Vizeink Krónikája*. Budapest, 2001. (Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény)

Károlyi Zoltán: *A Duna-völgy vizeinek szabályozása*. In: *A magyar vízszabályozás története*. Szerk. Ihrig Dénes. Budapest, 1973. (Országos Vízügyi Hivatal)

Szekendi Ferenc: *A Hanság és a Fertő lecsapolási kísérletének története*. Mosonmagyaróvár, 1938. („Mosonvármegye” Könyvnyomdája)

Újházy János: *A Rába s a vele vízművilég összefüggő Rábcza, Répcze, Kistrábatörök és Marczal szabályozása és csatornázása, továbbá a Hanyság és a Fertő lecsapolása*. Budapest, 1873.

Tanulmány

Berényi Pál: *Sopron vármegye közgazdasági és közművelődési állapota*. = *Közgazdasági Szemle*, 1895.

Dömsödi János: *A tőzeg elterjedése... és pusztulása Magyarországon*. = *Tudomány és Mezőgazdaság*, 1974. 5. szám

Hanusz István: *Alföldünk belvizei*. = *Földrajzi Közlemények*, 1886.

Kardos József: „Zászlót bontott” a KISZ. = *História*, 1995. 9-10. szám

Károlyi Zoltán: *A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása*. = *Soproni Szemle*, 1957. 1-2. szám

Kövér Fidél József: *A Hanság földrajza*. = *Föld és Ember*, 1930. 1. szám

Meiszner Ernő: *A Rábaszabályozó-társulat terveinek ismertetése*. = *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1882. 1. szám

Ortvay Tivadar: *Az állatvilág és a gazdasági cultura*. = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1901.

Takács Gábor: *Tájalakítás és felszínborítás változása a Hanságban a XVIII.–XX. században*. = *Tájökológiai Lapok*, 2011. 1. szám

Thirring Gusztáv: *A Fertő és vidéke*. = *Földrajzi Közlemények*, 1886.

Zádor Alfréd: *A Hanság lecsapolásának története*. = *Soproni Szemle*, 1982. 4. szám

Szakdolgozat

Németh Nóra: *A Hanság vízrendezési története*. ELTE TTK Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, 2019.

Internet

1885. évi XV. törvénycikk a Rába és mellékfolyóinak szabályozásáról, valamint Győr város és Győrsziget község árvédelmi biztosításáról

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88500015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (2022. 11. 21.)

1893. évi XVII. törvénycikk indokolása a Rábán és mellékfolyóin az 1885. évi XV. törvénycikkkel elrendelt szabályozás hátralévő részének befejezéséről

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89300017.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D44> (2023. 01. 02.)

Simonkay Márton: „*Vagy ilyen szabályozás lesz, vagy semmilyen*” – *A Rábaszabályozó Társulat első évtizede (1873-1883)*. Magyar Hidrológiai Társaság, XXXI. Országos Vándorgyűlés, A vízgazdálkodás története szekció, Gödöllő, 2013. július 3–5.

http://www.hidrologia.hu/vandorgyules/31/dolgozatok/word/149_simonkay_marton.pdf (2023. 01. 03.)